
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

EGY ERETNEK EMLÉKEZŐ, ARCCAL A HOLNAPNAK (I.)

(*Jegyzetek az esszéíró Méliusz Józsefről, új könyve kapcsán*)

BOSNYÁK ISTVÁN

A romániai magyar irodalom mindig fiatal s megifjodni mindig kész veterán egyénisége, a költő, regényíró és esszéista Méliusz József új könyvet tett le a magyar irodalmak asztalára. Fiatalosat, mintegy be-köszöntőként — 70. születésnapja elé...

Fiatalosat, ám egyúttal hagyományörzőt is. Tü. a *személyes* hagyományt, a *sajátos* szellemi és műfaji tradíciót továbbörző/továbbvivő kötetet. Egy olyan vaskos művet, mely az ugyancsak testes három előzményével s a Kiadó jegyzetében előlegezett műfaji folytatással — összesen mintegy 2500 könyvlappal! — szintén rányomja majd egyedi pecsétjét a XX. századi magyar esszéirodalom nagyság- és értékrendjére.

(1) IRODALMI KÁVÉHAZ ILLÚZIÓK NÉLKÜL, AVAGY ILLÚZIÓK — KÁVÉHAZ NÉLKÜL?

Mit hozott a *Kitépett naplólapok* (1961), *Az új hagyományért* (1969) és *Az illúziók kávéháza* (1971) után, s a kiadói jegyzet szerint máris készülő *Napnyugati kávéház* előzményeként e most megjelent kötet? Mindenekelőtt pedig: mire asszociáltat az Emlékezet és vallomás alcímet viselő legújabb Méliusz-mű címe?

Előző esszékötetében, *Az illúziók kávéházában* — amely e mostanival s a megjelenés előtt álló *Napnyugati kávéházzal* egy nagy egészet, a kötetcímeikkel is jelzett trilógiát, vagy ahogy a Kiadó előlegezi, egy sajátos „hármaskönyvet” alkot —, Méliusz József maga fedte fel a címzés kettősen jelképes értelmét. A kötet egyik írásában — mely eredetileg a *Magyar Szóban* látott napvilágot — az európaivá váló, azaz városiasodó magyar irodalom művelőit „kávéházi embereknek” nevezvén,

az irodalmi kávéház intézményét pedig a mindenkori korszerűsödés és szellemi demokratizálódás fórumának minősítvén, szerzőnk nem titkolt lelkesedéssel számolt be róla, hogy a három gócc, főleg Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Bukarestben összpontosuló romániai magyar irodalom utóbbi központjában ismét megelevenedett e demokratikus hagyományú irodalmi fórum. Hiszen: „Újra demokrácia forr az idő fazekában...”

Ez az 1968 forró nyarán, az Európa-szerte forradalmas napokban ki nyilatkoztatott optimizmus három év múltán erőteljes irodalompolitikai követeléssé hevül: „Nem akarunk régi illúziók régi kávéházában élni; az a kávéház már nincs, elfújták a nagy szélviharok; ám megmaradt, ami ott emberség volt, s máig is korszerűség, romániai, magyar és európai gondolati lényeg, humánum és artisztikum. Egy más kávéházat irodalmunk számára! A mai minőségű demokrácia korszerűen európai légkörét akarjuk, illúziótlan-ságot (...) Mindenféle fafajú illúziók helyett a több-véleményűséget meg nem szüntető, közös magyar nemzetiségi realizmust az új gondolatoknak kedvező mai szocialista Romániában, irodalmi közgondolkodásunkban.”

E lázasan programatikussá méliuszis sorok 1971 tavaszán íródtak, s a közös erőfeszítés értelmének sorok közötti optimizmusát az RKP IX. kongresszusa sugallta szerzőnknek. De hogyan értelmezzük most, hét év múltán, a trilógia második darabjának címét, hisz ehhez az író immár nem ad az olvasó kezébe értelmezést megnyitó kulcsot? Egyrészt: *Az illúziók KÁVÉHÁZA*, mint valami létező, lerombolandó s illúziók nélkül újra felépítendő irodalmi fórum, majd pedig: *Kávéház NÉLKÜL*... Azt jelentse e cím-variáció, hogy sem „illúziók”, sem „kávéház”? Vagyis azt, hogy időközben eltűntek a kába kor-illúziók is meg a „rég-i kávéház” is, ám az értelmes párbeszédet, a korszerű többvéleményűséget biztosító irodalmi közvélemény, új szellemi fórum, a „más kávéház” sincs sehol? Vagy pedig: az „illúziók” maradtak, de a „más kávéház” — természetesen jelképes értelemben — még nem épült föl?

A trilógia első könyvének egyik komolyan-játékos eszében már földerengett a kétely, hogy az illúziók tartama az irodalmi életben — az irodalmiban is — alighanem végtelen. Magához a mindenkori irodalomhoz tartozó, formájában-tartalmában azonos korokkal együtt változó — állandóság... Az illúziók nélküli kávéház metaforája aztán épp e kétely árnyékában telítődött efféle jelentéssel is: a „magunk-is-teremtette illúzióktól való szabadulás állandó, ám a *végleges* illúziótlan-sággal csupán *illúziósan* kecsegtető törekvés... Nem állapot, hanem folyamat. Nem summa, csupán és csakis: részeredmény a viszonylagos eredménytelenségben...

Márpedig, azon az emlékezetes forró nyáron — akárcsak társainak a Szóban Európa-szerte —, szerzőnknek is alapos, *történelmileg* is meg-alapozott volt az elvárása, hogy a múlttól szabaduló és múlttal terhes

irodalmi jelen — a hatvanas évek második felének irodalmi jelene — ha nem is irreálisan „abszolút” mértékben, de legalább jórészt megszabadulhat a régi illúziók helyén támadó — újaktól... 1968 májusában ugyanis Méliusz József így látta honi irodalmának akkori közelmúltját: „... elsüllyedt a zsdanovizmus homokszigete, és a helyén keletkezett úrbe nem egy új, illúziótlanul realista gondolati megfejtsére törf akarát tódult be, hanem a restauráció elfojtott ösztöne — a dogmatizmus dogmatikus visszája.”

Adva volt tehát egy újabb illúziótlánítás szükséglete, ehhez azonban demokratikus irodalmi fórum, szellemi és esztétikai előítéleteket felszámoló irodalmi közvélemény, a toleráns irodalmi szóváltás lehetősége szükségeltetett. Olyan irodalmi — s jól tudjuk, milyen más — légkör, melyben megtörik a nyomasztó varázs, feloldódik az a közérzet-elemet képező magánérzés, amelyet szerzőnk mint hosszú esztendőkön át kísértő irodalomtörténeti párhuzamot hordott magában: „... irodalmunk szerkezete visszatért a tizenennyolcadik századi magyar literatúra struktúrájához. Az önmagához hű irodalom művelőinek, aszkétáinak egy része, érzékenyebb írók, szerteszét az országban, árvaságban, sértettségben, megcsömörölve a szerkesztői önkénytől, csupa magányos, magányából egymásra találni vágyó — ilyen nemzetiségünk irodalma: országosan szétszórt, és nemcsak »központokra« szűkülő.”

Ez volt tehát az irodalmi „kávéház”, a dialógus-fórum sürgetésének egyik, ha nem is egyetlen, lényeges indítéka. Ha Gaál Gábornak, a Tanítónak 1928-ban a kávéház annyi volt, mint „a mai gazdasági és lelki hontalanok mecsetje”, Méliusz Józsefnek, a tanítványnak 1968-ban a közegnélküliséget betöltő, a mindennapi párbeszéd hiányát pótló, az irodalmi hontalanság lét-traumáját orvosoló közintézményt jelentette. S talán egy kissé a nosztalgiát is a tovatűnt ifjúság tényleges — nem metaforikus — irodalmi kávéháza, a helikonosok kolozsvári Palace-szállója, után, ahova az ifjú Méliusz is eljárt indulásakor, végleges táborra — a *Korunk* — megtalálása előtt...

Allapodjunk meg hát a címfejtéshez kulcsot nem adó legújabb könyvének legkevésbé ideologikus címértelmezésénél: a *Kávéház* NÉLKÜL a tovatűnt ifjúság utáni nosztalgiára utal... S ha felütjük a könyvet, gyorsan látni fogjuk, mi minden egyébbe is...

(2) AZ UTAZÓ EMBER

Méliusz József e legújabb művében alkati következményként említi „nyugtalan létformáját”. Kötetnyitó nagy prózaverse, a zsebkönyvnyi velencei útiesszé a leghitelesebben tanúsítja, hogy szerzője — jól ismeri öntermészetét, létformája szubjektív alakítóerőit...

E verses napló ugyanis az igazi, a vérbeli, a megszállott nagy utazók

típusára emlékeztet, akiknek az Út nem „turisztikai” multság, s nem is pusztán „kulturális” élmény, hanem egész embert követelő, a teljes fiziológiai-szellemi alkotot igénybe vevő *létélmény*. Egzisztenciális kaland, mely egyetlen szervezetszövésbe sűrít össze magánéletet és történelmet, múltat és jelent, geográfiát és művészetet, fizikai és metafizikai valóságot, léte és nemléte, életsóvárgást és halálfélelmet, a *pillanat* gazdagságának eksztázisát s az elmúlás elégiáját. Látni, hallani s közvetett érzékeléssel „tapintani” kell e külön kis könyvnyi útiesszé lapjai fölé hajolva, hogyan hatol az utazó Méliusz a haldokló Velence fizikai kérge, turisztikai faktúrája, történelmi és művészettörténeti burka alá! Feloldódva a látvány szenzációjában, s egybemosva a „külső” — történelmi és művészettörténeti —, valamint a „belső” — a személyes emlékek, élmények és sejtelmek régióiban zajló — utazás határvonalait. S a fizikai és metafizikai bolyongását is. Mert e prózavers-útinapló oldalain a még-létezés és a máris-múlás, a létező és léttelen lét elemi élménye folyamatosan átszövi egymást.

Miközben a napló szerzője — akárcsak a regényíró és költő Méliusz — voltaképpen ezúttal is saját alkotói életrajzát írja. Ami azt jelenti: a Monarchia történelmi biográfiáját is. Hisz a gyermekkor — azt mondják, az egész életet is lényegesen meghatározó — létélmény-rétege őnála is egybeesett e közép-európai monstrum-alakzat agóniájával. Akárcsak Krležánál vagy Sinkónál. Vagy Márainál, akiről — s Poundról, akinek halálhíre az olaszországi úton éri szerzőnket — Méliusz remek betét-esszét ír, azaz ágyaz bele szervezen e verses útinapló szövetébe. Mint ahogy a könyv másik útiesszé-blokkjában, a párizsi naplórészletben a szülőföldről elszármazott Brassairól vall, alighanem a készülő újabb „kávéház”-könyvnek, a nagy trilogia harmadik darabjának előzetesként...

E két lírai útiesszé-tömb meggyőző tanúsága annak, hogy szerzőjének ifjúkora nem csupán a családi és magánéleti véletlenek következtében alakult — az utazás, a nyughatatlan egzisztenciális kaland jegyében is. *Alkati* szükségletek és hiányok kielégítésének az eszköze is volt nyilvánvalóan a sokszor felemlegetett zürichi és berlini tartózkodás, meg számos más európai nagyváros ifjúkori bejárása. Mint ahogy e legújabb könyv lapjain szintén e szubjektív létigénnyel függhet össze — Velence és Párizs mellett — Firenze és Zágráb, Tbiliszi, Yalta, Tallin, Riga és Moszkva, nem utolsósorban pedig a Spanyolországtól a Finn-öbölig bebarangolta nagy marsruta élményi felemlítése...

Persze, voltak évek és évtizedek, amikor az európai térségek megszállott utasa — igazi közép-kelet-európai anakronizmusként — sokkal szűkebb térségek, sőt, liliputian kicsi parcellák körbesétálására volt kárhóztatva. Csakhogy Méliusz József, a vérbeli utazó akkor is *utazott* az elmúlt félszázadban, amikor fizikailag egy helyhez vagy helységhez volt kötve. Ilyenkor tette ugyanis a „kintünél”, a valóságosnál nem kevésbé

valós „belső” utazásait. Az Időben és szellemi Térben. Például: Joyce és Kafka, Majakovszkij és J. R. Becher, Aragon és Brecht, Whitman és Proust nyomában...

Előző „kávéház”-könyvében jegyezte föl — épp egy pest—dubrovnikai repülőút élményét fogalmazva — azt a „bolond gondolatot”, hogy milyen jó lenne a repülőterek menetrendjeiből egy *mai* „világszínház-költeményt” írni... S azt is megvallotta akkor, hogy „reménytelenül és kompenzációként”, de ő máris gyűjti a röpterek menetrendjeit, „a nosztalgiai ez albumjait”...

Nos, a *Kávéház nélkül* két nagy útiesszé-blokkját máris és méltán nevezhetjük e „világszínház-költemény” méliuzzi töredékének... *Költői életműrészetnek*, mégpedig olyanak, aminek a készülő *Napnyugati kávéházban* — a címével Mária angolai útikönyvére asszociáltató műben — egészen biztosan lesz még folytatása... Egészen biztosan — állíthatjuk kritikus kockázat nélkül — hisz az az elemi szenvedély, mely a *Híd*-ban megjelent s most e kötetbe is bekerült tévésszé tanúságaként már eddig is oly sokszor sodorta írónkat a megvalósítás közelébe — félbeszakadt könyv Párizsról, Rómáról, Firenzéről és Velencéről; elkezdett könyv Madridról, Barcelonáról és Granadáról; megíratlan könyv, azaz könyvterv Hamburgról, Münchenről, Tallinról, Leningrádról, Moszkváról, Tbilisziről, Belgrádról, Zágrábról, Budapestről, Prágáról, Bécsről, Zürichről és Jeruzsálemről —, szóval, ez az *alkati* indítékoknak engedelmeskedő utazó-szenvedély nem lobbanhat el alkotói beteljesülés nélkül. Méliuzzi mércével mérhető, tehát esztétikai, tehát *költői* beteljesülés nélkül.

Ami nem jelent egyúttal merő esztétizmust is. Mert Méliusz József olyan illúziótlanul néz szembe ezzel a — mondhatnánk: természetszerű — műfaji buktatóval, mint például szerb társa az útiességében, a *belső* utazások egzisztenciális lírájában: Radomir Konstantinović.

A Velence-prózaersben Méliusz „stílus-mimikrinek”, „minden utazások e rákfentéjének” nevezi a szóban forgó buktatót, s miközben sikerrel küzd „az esztétikai Velence-imádat” ellen, voltaképpen *antropológiai* vesztéllyel is viaskodik, nemcsak esztétikaival. Az esztétikai táj-imádatban való kritikátlan elmerülés ugyanis az ő számára az *elszemélytelenedéssel* azonos. Szerinte nem más ez az elmerülés, mint „a magunk feladásának kezdete, mert az új környezet kritikátlan élménnyé válása mi egyéb, mint készségesen alávetni magunkat a manipuláltságnak, neofitaságra kész hajlam a mítoszokba való elsüllyedés iránt — még ha időlegesen is, hiszen jönnek majd más városok, és velük más mitológiák! — igen, az idegenség, az egzotikum mitológiái, amelyekbe minden utazó — térben, időben, szellemben s erkölcsileg egyaránt — oly boldogan belehempereg, arra nem is gondolva, hogy ebben a gesztusban a tulajdon lelkiismeretét terhelő mítoszaitól kíván szabadulni...”

A *mai* Méliusz József azonban épp azért oly szenvedélyes ellensége

mindennemű imádatnak, kritikátlan azonosulásnak, önfeladó manipulálhatóságnak, mítosznak és mitológiának, hogy mindezek „turisztikai válfajaitól” is távol tudja magát tartani. Vagy fordítva: azért tud utazóként is antimitikus magatartást tanúsítani, mert frásstudói erkölcsisége egyébként is — antimitikus...

(3) MÍTOSZ-, ÖNMÍTOSZ- ÉS ILLÚZIÓROMBOLO

Századunkban aligha van baloldali írónemzedék és értelmiségi korosztály, amely oly nehezen, annyi tragikus buktató megjárása árán jutott volna el az általános antimitikusság szellemi platformjára, mint a Méliusz Józsefé.

Hisz ez az általános, *mindenre* kiterjedő, a jobb-, a „középutas” és baloldali mítoszokra *egyaránt* irányuló demitizáló hajlandóság épp ennek a nemzedéknek volt objektíve, azaz történelmileg is a legnehezebben elérhető. Egy világháború, egy káprázattá foszlott világforradalom, egy feltartóztatathatatlanul előretörő, a hivatalos baloldal által kezdetben fatálisan félreismert és lebecsült „nemzetközi” fasizmus, „tarsolyában” az újabb világtébbollyal — ez a szörnyűséges „történelmi tabló” határozta meg elsődlegesen e nemzedék látásmódját, valóság szemléletét. S mindennek következményeként, azt a *korlátozott antimitikusságot* is, mely ösztönösen s érthető módon húzta le redőnyét a kritikai látás lehetősége előtt, mihelyt a *baloldali valóságsegmentum* árnyoldalaira és zavaró jelenségeire terelődött a figyelem.

Ösztönösen s érthető módon, hisz a tragikusan káprázattá vált világforradalom s a „nemzeti” fasizmusok — meg az egy központból való irányítás! — által is paralizálódó baloldali mozgalmak ténye egyetlen — igaz, a Föld egyhatodát képező — nemzetállam valóságára szűkítette le a szóban forgó valóságsegmentum határait. Amelyeket aztán, éppen ezért, a meggyöződéses baloldali értelmiségi mindenekelőtt féltve őrző, illúziós kritikátlansággal övezett, s csak másodsorban mutatott készséget — ha egyáltalán mutatott — e valóság leplének demitizáló fellebbentésére.

Méliusz József a kor- és sorstársaknak ama számba vehetetlenül népes táborába tartozik, amelynek tagjai szó szerint is *személyes árat*, jóvátehetetlenül nagy személyes árat fizettek a *korlátozott antimitikusság általánossá válásáért*, teljessé válásáért. Mint regényeinek „egy regény regényé”-ből annak idején megtudhattuk, e tragikus ár tragikus summája hat, a szerző életéből visszahozhatatlanul elorozott év, egy likvidált hitves, egy tönkretett gyermek, egy megtört írói pálya s az irodalomból és közéletből való évtizedes kirekesztettség volt. S épp ezért van most akkora súlya a *Kávészék nélkül* egyik programatikus kinyilatkoztatásának: az irodalom örök emberi szerepe a mítoszok szagatása...

Az esszéista Méliusz — vagy ahogy könyveiben magát leginkább és túl szerényen nevezi: a publicista — *Az új hanyományért* című kötetében kezdte igazán és radikálisan érvényesíteni a személyes életsorssal is megfizetett szemléleti tágulást. Az első „kávéház”-könyv már e folyamat kiteljesedéséről tanúskodott, e mostani pedig az előzővel azonos szinten s azonos hőfokon — csak más vagy módosult írói eszközökkel — teremt folytonosságot, kritikai kontinuitást.

Ahhoz, hogy a mítoszok valószerűnek tűnjenek az ideológizált tudat számára, mindenekelett egy sajátosan torzító — illúziós — látásmód szükséges. Az esszéíró Méliusz tehát mindenekelett ezt a látásmódot bombázza.

Történt már rá utalás, hogy szerzőnk az illúziókat változó állandónak tartja: koronként újraledő és módosuló ideológiai képződményeknek. S mint ilyeneket, természetesen összefüggésben láttatja az adott korvalósággal. Am illúzióromboló szenvedélyének intenzitására vall, hogy kritikájában nem áll meg a korbírálatnál; eljut az illúziók születésének egyéni, mondhatnánk: személyiséglélektani-ismeretelméleti régióiba is.

A Velence-esszévérs egyik önelemző lapján például így éri tetten e „korszerű” tudat-fátum születését: a felismerés boldog pillanataiban az egyén ösztönösen is rá akarná húzni a felfedezett (rész)igazságot az egész világra, az elmúlt és eljövendő történelemre, megfélekedezvén eközben a kétségről és alázatról, amellyel addig, a felismerés pillanatáig, az igazság után tapogatózott... S az eredmény? — Mindenekelett az, hogy „túlértékeljük felfedezőképességünket, gondolati és költői invenciónkat, önmagunkat, hogy aztán még feltüzeltebben üssék fel fejüket illúzióink hidrái, valamint a valóságtól elszakadt utópizmusunk...”

A megismerés mint a dolgok és önmagunk felett aratott pillanatnyi győzelem ily módon gyorsan devalválódik, „kisiklik lábunk alól az értelmesség meglázított pallója”, s ez ellen szerzőnk a kritikai öntudat éberségét, *minden* megismerés és *minden* igazság átmeneti voltának éber tudatát ajánlja ellenszerűl — igen szellemes fogalmazásban: „épp akkor, amikor igazunk van, és épp azért, mert igazunk van; épp ezért heiyesebb még idején, lehetőleg még a »van«-nal egyidőben így fogalmazzunk: igazunk volt, szinte bocsánatot kérve, hogy felfedtük az igazságot...” Ennek az ismeretelméleti, az illúziókba-révüléstől ovó ellen-szernek a birtokában fogalmazza meg aztán szerzőnk egy helyütt a *maga racionális hitvallását*: „Nem hiszek a mennyeknek országában...” Másutt pedig, egyik prózaversében, e nemleges program pozitív változatát is: „Nem a hit. / Az értelem. / Az értelmesség. / Az ésszerűség. / Az igaz a valóban...”

Mi sem természetesebb annál, hogy a mai, a teljességében antimitikus és ellen-illúziós platformot magának kivívó Méliusz József *ugyanennek* a szellemiségnek a jegyében viszonyul *saját* múltjához és jelenéhez is.

Már *Az illúziók kávéházában* nagy nyomatékkal hirdette: „az ön-

mitizálás nevetséges...” A kötet remek Déry-esszéjében pedig a baloldali írói erkölcsiség példájává tette meg a *Befejezetlen mondat* szerzőjének magatartását: visszautasít minden gyanús szentté avatási kísérletet, s vallomástevő készségével maga is figyelmeztet rá, hogy „hibázó, vétő, botló, tévedő ember az író is a történelemben” ... Jogos tehát a csúszómászó önkritika közösségi elvárása? — Méliusz József az egyoldalú, pusztán és csakis „befelé” irányuló kritikát, vagyis a „humuszóró” írói önbírálatot e Déry-esszében hallgatólagosan ugyan, de azzal a méltóságteljes tudattal utasítja vissza, hogy az író mint szintén tévedő ember — a *tévedő történelem* tévedője... Mint minden más halandó. Amiből az következőzik, hogy tényleges tévedéseit sem szükséges holmi középkorias szadomazochizmussal elvonatkoztatnia a *szintén* tévedékeny társadalmi intézményektől, amelyek pedig az egyéni tévedések arbiteri megítélésekor gyakran feledkeznek meg róla, hogy maguk is *együtt* tévedtek a tévedő halandókkal...

A „humuszórás” készségének méltóságteljes elutasítása mellett *Az illúziók kávéházának* szerzője nyílt tekintettel néz szembe az önkritikus vallomástevők alighanem Szent Ágoston óta változatlanul időszerű erkölcsi buktatójával is: azért vallani be minél buzgóbban a hibákat, tévedéseket és vétségeket, hogy a magas instanciák szemében aztán még fényesebben ragyogjon a glóriánk... A „nevetséges önmitizálásról” szólva, a demitizálás és demisztifikálás önbíráló műveletét nem tartja ugyan pusztán meta-etikus, önmagáért való és öncélú gesztusnak, ám a méltó jutalmat csupán az igazság — az emberi, tehát relatív igazság — személyes birtokbavételében látja. S nem holmi haszonelvű „megdicsőülésben” a társadalmi instanciák előtt...

Ezen a dicsfényre irányt nem tartó önkritikus poszton maradt szerzőnk a legújabb könyvében is. Együk nyílt levelében például eljut a kérdéshez, hogy mi mindennel kell majd leszámolnia, ha egyszer átlapozza mindazt, „amivel négy évtizeden át rontottam a papírt”... Az átfogó és hipotetikus válasz: „Nyilván baloldali illúzióimmal, és persze nemcsak a mások — nem baloldaliak —, hanem a baloldaliak képzelésgeivel is...”

Már regényeinek „egy regény regényé”-ben is láttuk: Méliusz Józsefnek, a maga útjára bírálónak vissza-visszanéző baloldali írónak mindenképp elötte saját mozgalmával s ezen belül tulajdon, egyes-emberi magánálláspontjaival, egykori nézeteivel és ítéleteivel van mai termékeny vitája. Új könyvének említett, eredetileg a *Híd*-ban megjelent önéletrajzi tévésszéjében ezt a vitát egyetlen tömör paradoxon-sorral jellemzi: „Írtam a háború-előtről, a háború-utánról... A humánúért. És hányszor tévedtem. A humánúért. A humánus ellen... Semmit sem tagadok meg. És minden megtagadok.”

Tragikusan-szép paradoxon-sora a XX. század baloldali írójának! Lengyel József-i szóhasználat: a „kíméletlen jóratörők” jellegzetesen e

századi drámájának! A drámának, mely Méliusz József esetében — hála a pokoljárása óra kibontakoztatott teljes antimitikusságának —, ismeri a katarzis pillanatait is. Vers-intenzitású tévéesszéje a megjárt életút és írói pálya bíráló számbavételének egy ilyen, kataraktikus szép pillanatát is megőrökíti: „Szavaim beszennyeződtek és felkeltek önmaguk ellen, legyőzni tulajdon magukat.”

(4) A DEMITIZÁLÁS ESZKÖZTÁRA

Az esszéíró Méliusz szellemi arzenáljában három alapvető, egymásra utalt s egymással rokon gondolkodói fegyver hivatott az általános anti-dogmatizmus, a dialektika és a nyílt marxizmus.

A dogmatizmust a társadalmi szerkezet alapjaiban gyökerező felépítmény-termékek sejtetve, szerzőnk már *Az illúziók kávéházában* visszanyúlt a baloldali dogmatizmus „mintapéldányához”, az úgynevezett „személyi kultusz” jelenségéhez is. Vonatkozó reflexiói közül az tűnik a legérdekesebbnek — mert ritkán hangoztatottnak s ismételten elfeledettnek —, amely a szörnyűséges „fenomén” *szociológiai* alapjaihoz szolgáltat fontos adalékot. Méliusz ugyanis különös nyomatékkal mutat rá, hogy „a személyi kultuszos dogmatizmusba, a dogmatizmus iránti szellemi opportunizmusba” jócskán belejátszott a *baloldali kispolgáriság* is. Mégpedig ugyanazokkal a szociológiai „erényeivel”, amelyeket a fasizmus is bőségesen kamatoztatott, igájába fogva a jobboldali és „semleges” kispolgár-mentalitást. Tudniillik: a személyiség nélküli személyiség-tagadással, a gondolati renyheséggel és a gátlástalan agresszivitással. Mert a dogmatizmus, bármilyen előjelű is, Méliusz számára nemcsak kritikátlanul elfogadandó üdvtant és merevvé abszolutizált formularendszert jelent, hanem ez üdvtanok és formulák szorgalmazásának sajátos *módját* is; olyan sötét „hivőseget”, melynek „aktivizmusához” és „cselekvő moráljához” szükségképpen hozzátartozik az intolerancia, a durvaság, a fenyegetőzés és az agresszivitás. Szerzőnk nem mondja ki ugyan, de gondolatmenetéből egyértelműen az következik, hogy a *mindenkori* kispolgáriság személyiségellenes és agresszív magatartásának, valamint gondolati renyheségének és kritikátlanságának „hajtásait” nyesegetni egyúttal annyi, mint a potenciális — jobb- vagy baloldali — dogmatizmusok szociológiai gyökereinek a tépegetése... Ami ezt is jelenti: a mai és holnapi „szocialista” kispolgáriság radikális bírálata a lehetséges mai és holnapi „szocialista” dogmatizmus egyik nélkülözhetetlen ellenszere is. Irodalomban, művészetben, zsurnalizmusban és tudományban egyaránt.

Méliusz, az író, természetesen az *irodalmi* dogmatizmusok bírálója első sorban.

Trilógiájának első könyvében határozottan kinyilatkoztatta, hogy szerinte a hatvanas évek a romániai magyar irodalomban is egy „új alapot

teremtő szakítást” képviseltek a dogmatizmussal. Az 1968-as nevezetes írószövetségi találkozón elhangzott felszólalásában ugyanis az előző, ötvenes éveket úgy ítélte meg, mint olyan időket, amelyeket az írók kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyaránt megsínylettek, mind a korszak szülte monolitista illúziók, mindpedig — *tulajdon* illúziók áldozataként: „hamis tudatban élünk, írtunk, ágáltunk a dogmatizmus manipulációja alatt.”

Azonban ugyanebben a gyökerekig hatoló írószövetség felszólalásában — mely értékben és helyi jelentőségben nyilván Krleža emlékezetes ljubljanai beszédéhez hasonlítható — Méliusz József kritikai látása az új irodalmi viszonyok között is felfedezte az új dogmatizmus csíráit, ti. a dogmatizmus már említett „dogmatikus visszájának” a jelenlétét: „Említett felfogás az antidogmatizmus címkéje alatt dogmatikusan, a dogmatizmus anatómiájával élve, megkérdőjelezte mind a magát szocialistának valló irányzatot és annak jogosultságát (...) mind pedig a szociológiailag polgárinak nevezhető vagy polgári humanista irodalmat, és a legutóbbi időkhöz természetesen az avantgardizmust is, mégpedig azzal érvelve, hogy ami »nem népi«, azaz nem paraszt- vagy falucentrikus, az »nem magyar,« hanem kozmopolita. De megkérdőjelezi az effajta antidogmatizmus azt a szocialista indítékú irodalmat is, amely a marxista gondolatosság platformjáról fordul szembe a dogmatizmussal, és azt a hagyományt is, amely századunk osztályforradalmi, munkásforradalmi kor-mozzanataival adekvátan produkált prózát, költészetet, kritikát, publicisztikát.” Nos, amit e kulcsfontosságú helyzetelemzés óta eltelt évtizedben Méliusz József a romániai magyar irodalom múltjával és jelenével kapcsolatban megírt s most a *Kávéház nélkül*-be begyűjtött, az — mint még látni fogjuk — következetes érvényesítése e dogmatikus antidogmatizmus bírálatának.

Mint ahogy azt is látni fogjuk, hogy a romániai magyar irodalom szellemi irányzatainak és a különböző áramlatokból kiemelkedő esztétikai értékeknek ellentétes egységben, dinamikus szintézisben való láttatásakor a *dialektika* képezi a legfőbb méliuszi segédeszközt. Erre most csupán mint gondolkodói módszerre hívjuk fel a figyelmet.

A trilógia első könyvében Méliusz így foglalta össze a maga dialektikus krédóját: „Minden valóság ellentmondásos. Nem lehet más. Ha ezzel tisztában vagyunk, nehezebben esünk illúziók prédájával.” Mint látjuk, az ellentmondásosság kiterjesztése *minden* realitásra — kimondatlanul: a legszentebbre is! — már e tömény programban is az illúziókba-révülés módszertani ellenszereként volt jelen. S így, ekként lesz jelen a későbbiekben is, e második „kávéház”-könyv legutolsó lapjain.

Mert az esszéista Méliusz József kezében a dialektika természetesen nem a hírhedt „diamat” gyászos emlékének felújítását, nem a sztalin szingularisztikus metafizika akart-akaratlan rehabilitálását célozza; nem az ideológiai froclizásra, a dolgok elkenésére, a kényelmetlen igazságok

csőrő-csavaró megideologizálására alkalmas „dialektikát” jelenti. Ellenkezőleg, a méliuszi dialektika — melynek főbb kulcsszavai az ellentét, ellentmondás, változás, visszahatás, pluralizmus, egység a sokféleségben, illetve, pluralista egység — épp arra szolgál, hogy az egyoldalú, egyszemélyű „igazságokat”, a „végleges” felismeréseket és „problémátlan” végtételeket lazítsa föl vagy zúzza szét, a szellemi megkövülés, gondolati megmerevedés, azaz a dogmaképződés ellen folytatva szívós partizánharcot. Végző soron pedig az „ez-a-világ-a-legjobb-világ” alpári hitét, a győztes forradalmak utáni időkre olyannyira jellemző baloldali illúzió szívárványfátylát szaggatva, s egy anakronisztikus „hegelianizmussal” egyszerűen „befejezettek” sejtett történelem *nyíltságának* aktivizmusra ösztönző képzetét sugallva.

S ezzel elérkeztünk a méliuszi demitizálás harmadik alapvető eszközhöz, a *nyílt marxizmushoz*.

Ahhoz a havanas években világszerte — Nyugaton és Keleten, Európában és Amerikában — egyaránt megújuló marxizmushoz, amelynek meleg árama nem került el a közép-kelet-európai térségeket sem. Sőt, épp ezeken a térségeken alakult ki e főáram néhány sajátos — lengyel, csehszlovák, magyar, jugoszláv — mellékárama is, mely a kényszerű apályok ellenére is sikerrel teljesítette történelmi hivatását: a szocialista gondolat megújódását, a régi és újsztalinizmus szorításában már-már szklerotizálódó baloldali filozófia ma már nyilván felbecsülhetetlen jelentőségű felszabadítását a bürokratikus monolitikus tabui, fétisei, sémái és dogmatikus sztereotípiái alól.

Méliusz József természetesen nem szakfilozófus, azonban olyan korszerű író, aki a korszerű/korszerűtlen létről való írói gondolkodást képtelen beszorítani az időtlenül idejét múlt „vadromantika”, a „természet vadvirágának” bornírt emlékével olykor még ma is kísérb „belletrizmus” zárt körébe. Mint ahogy a lírikus Méliusz sem „alanyi költő”, s regényeiben sem a vegytiszta „széppróza” művelője, esszéirodalmával is természetszerűen kapcsolódik be a korszerű filozófiai gondolat áramkörébe. Nem szakszótárral, nem módszeres filozófiai analízissel, ám rendkívül fogékony befogadóként és termékeny továbbvariálóként.

Már *Az új hagyományért* (1969) gondolati háttérében is a megújuló marxizmus állt; a szerző ezt akkor a „nyílt szemlélet”, „nyitott ablak szemlélete” metaforájával vonatkoztatta saját esszéista gyakorlatára, mindene fölött pedig irodalomszemléletére. *Az illúziók kávéházában* aztán ez a szemléletmód jóval meghaladta az irodalmi régiókat, s kiterjedt a társadalmi/történelmi élet egészére is. Megnyíló, nyílttá váló történelemszemléletét annak idején egyetlen montaigne-i kérdéssel/felelettel jellemezte: „S hogy mit hoz a jövő osztály nélküli társadalmá? Aki megéri, megtudja. Az osztályok eleven története telidesteli meglepetéssel...” Mondani sem kell, hogy az egykor „végsőnek” számító és „garantált” kifejletűnek tartott történeletfilozófiai kérdés nyílttá válása

Méliusz József esetében is messzemenő gondolati következményekkel járt egész valóság szemléletére nézve is. Gondolati módszerére ti. egészében is — hogy saját műszavával éljünk — a „*töprengő marxizmus*” lett a jellemző. Az ún. nagy létkérdések és az ún. kis, lokális társadalmi problémák vizsgálatánál egyaránt.

Utóbbiak *mai* megközelítésmódjáról, egyszersmind a marxizmus személyesen értelmezett hivatásáról vallja legújabb könyvében: „... én is csak azért vagyok, hogy gondolkozom. Tehát azért, hogy kérdéseket tesztek fel magamnak a világról, a világnak. Persze: a mi kis világunknak. Illetve: az engem kezdettől meghatározó világhoz — és az azon kívülhez is — írásaimban kritikailag viszonyulok. Legalább ennyit mégis csak elsajátítottam a marxizmusból: nem vakon elfogadni, hanem megkérdezni, mi miért olyan, amilyen. Vagy miért nem olyan, mint amilyennek magát látja? Mi a látszat és mi a mögöttes valóság? Mi van a »gyökér« alatt és körül és fölötte, hogyan viszonyul a »lokális« determináltság nemcsak a »lokális« láthatárhoz, de a nagyvilághoz is, amelynek részei vagyunk?»

Mi *miért* olyan, amilyen, vagy miért *nem olyan*, amilyennek képzeli magát... E marxi szellemben fogalmazott marxizmus-funkció — az okfeltáró kritizmus és a látszatot demitizáló, a tevékeny erkölcsiség *kell-jét* is implikáló gondolkodói hivatás — méliuszi meghatározása átvezet bennünket esszéirodalmának újabb jelentéskörébe: a közéletiség, a cselekvő szó szférájába.

(Befejező része a következő számunkban)

KITÉPETT NAPLÓLAPOK A NAPNYUGATI KÁVÉHAZHOZ

MÉLIUSZ JÓZSEF

(1970. november 13.)

Nekem mégis a Flore az itthonibb, az otthonosabb kávéház; nekem ennek a negyednek, Párizs hatodik kerületének ez a központja. Mellette, a Két Török Majomban kikötni tisztára ámulás... Ezek a borszínű, vörös plüssel bevont régi „banquette”-ek, padocskák, üldökek, pamlagok a meredek háttámasztókkal, de csak lapockánk magasságáig, hogy a kávéház oly könnyen átlátható legyen, akár egy síksági csatater. És a régies, köz-